

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 12^{ΗΣ} ΙΟΥΝΙΟΥ 2003

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, *Κυπριακή Λογισύνη 1571-1878*, Λευκωσία 2002, υπό του *Ακαδημαϊκού κ. Νικολάου Κονομη.*

Συγγραφέας του έργου είναι ο Κύπριος καθηγητής στο τμήμα Πολιτικής Έπιστήμης και Δημοσίας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης.

Ο υπότιτλος του έργου «Προσωπογραφική Θεώρηση» προσανατολίζει τον αναγνώστη. Το πόνημα αφιερώνεται «Μνημόσυνον αίδιον» σε τέσσερις πνευματικούς λογίους: τον Λοΐζο Φιλίππου, τον Ίερόνυμο Περισιτιάνη, τον Ίωάννη Συκουτρή και τον γυμνασιάρχη Πασχάλη Δ. Πασχαλίδη, πάππο από τη μητέρα του συγγραφέα.

Από τον λιτό πρόλογο πληροφορείται ο αναγνώστης ότι το έργο είναι καρπός «δεκαετούς έρευνητικής προσπάθειας με αντικείμενο την πνευματική ιστορία της Κύπρου κατά τους τρεις αιώνες της Όθωμανικής κατοχής» της. Κι ακόμα ότι αρχικά πρόθεση του σ. ήταν να παρουσιάσει μίαν έρμηνευτική ιστορία του πνευματικού βίου της Κύπρου κατά την περίοδο 1571-1878 με την εξειδίκευση των πηγών της κυπριακής γραμματείας.

Όμως ή ένασχόληση με το θέμα έδειξε ότι υπήρχαν κενά «σε προσωπογραφικά, βιογραφικά και έργογραφικά ζητήματα», μεγάλα χάσματα ως προς τις διαθέσιμες πηγές, «συσσώρευση ανακριβειών και ανέλεγκτων πληροφοριών» και άλλες έλλείψεις, που επέβαλαν την υιοθέτηση της προσωπογραφικής μεθόδου και παραπομπή στο μέλλον της έρμηνευτικής σύνδεσης. Παρ' όλα αυτά ή έρμηνευτική σύνδεση του ύλικού υπηρετείται ως ένα βαθμό γιατί στην Εισαγωγή ο σ. εκθέτει συνοπτικά το σχεδιασμό μίας συνθετικής θεώρησης. Επί πλέον ο σ.

πήρε τή γενναία απόφαση νά συμπεριλάβει στο σῶμα τοῦ ὕλικου τῆς Κυπριακῆς λογιόσυνης καί τοὺς γραφεῖς χειρογράφων, παλαιὸ desideratum τῆς κυπριακῆς γραμματείας, τὸ ὁποῖο ἐπεσήμανε πρῶτος τὸ 1922 ὁ Ἰωάννης Συκουτρῆς. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ προσωπογραφοῦνται ὄχι μόνον οἱ ἐπίσημοι γραφεῖς καί καλλιγράφοι ἀλλὰ καί οἱ ταπεινοὶ γραφεῖς ἀκολουθιῶν καί ἄλλων φυλλάδων, ὅσοι ἐργάζονται εἴτε στὴν ὑπόδουλο Κύπρο, εἴτε στὴν Παλαιστίνη, τὸ Ἅγιον Ὅρος, τὴ Μονὴ τοῦ Σινᾶ ἢ ἄλλα κέντρα τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς.

Ἡ δραστηριότητα αὐτὴ στὴν Ὀθωμανοκρατούμενη Κύπρο ὡς ἓνα βαθμὸ συνεχίζει τὴν παλαιότερη βυζαντινὴ γραμματεία ποὺ συνδέεται μὲ τὴν παραδοσιακὴ παιδεία στὸ νησί. Γιὰ τὴν πληρότητα μιᾶς τέτοιας ἐργασίας ὁ σ. φρονεῖ ὅτι θὰ πρέπει νὰ συμπληρωθεῖ μὲ τὶς προσωπογραφίες τῶν ζωγράφων καί μουσικῶν τῆς Κύπρου τῆς ἴδιας περιόδου, ὥστε νὰ ἀποκτήσουμε μιὰ συνολικὴ εἰκόνα τοῦ κυπριακοῦ πολιτισμοῦ. Καί γιὰ μὲν τοὺς ζωγράφους τὸ δίτομο ἔργο τοῦ ἀείμνηστου Μανόλη Χατζηδάκη, *Ἕλληνες ζωγράφοι μετὰ τὴν Ἄλωση (1450-1830)*, Ἀθήνα 1987, ἔχει ἐν μέρει καλύψει τὸ πρόγραμμα ἀλλὰ, ὅπως ὑποδεικνύεται, παραμένει ἡ συστηματικὴ κωδικοποίησις τῶν μουσικῶν τῆς περιόδου. Καί ὡς πρὸς τοὺς μουσικούς, ὡστόσο, τὸ θέμα ἔχει ἐν μέρει καλυφθεῖ γιατί στὴν ἀνά χειρας ἐργασία ἔχουν συμπεριληφθεῖ οἱ γραφεῖς κειμένων βυζαντινῆς μουσικῆς ἢ ὅσοι ἄλλοι ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν καί κάποια ἄλλη συγγραφικὴ δραστηριότητα ἢ προσέβησαν σὲ ἐκδοσὴ ἔργων τους. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ σ. παραπέμπει στὸ ἔργο τοῦ καθηγητῆ Γρηγ. Θ. Στάδη, *Τὰ χειρόγραφα τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς. Ἅγιον Ὅρος, τ. Α'-Γ'*, Ἀθήνα 1975-1993, γιὰ νὰ προῖδεάσει τοὺς μελλοντικούς ἐρευνητὲς ὅτι στοὺς καταλόγους τῶν μοναστηριακῶν ἰδίως βιβλιοθηκῶν τῆς Ἀνατολῆς ὑπάρχουν ἀρκετὲς ἀκόμη πληροφορίες γιὰ Κυπρίους μουσικούς, ἔστω ἀπλοὺς γραφεῖς μουσικῶν χειρογράφων. Τὸ ὑπόλοιπο ἔργο – μὲ τὴν ἐξαιρέση δηλαδὴ τῶν κυρίως βιογραφικῶν καί βιβλιογραφικῶν πληροφοριῶν – ἐπαφίεται ὀρθὰ πιστεύω- στὴν ἀρμοδιότητα τῶν μουσικολόγων.

Μὲ τὴ συμπλήρωση τῶν παραπάνω κενῶν, κυρίως μὲ τὴν ἀναδίφηση τῆς χειρογράφης παράδοσης, θὰ γίνῃ ἐφικτὴ ἡ ἐκπόνησις ἑνὸς προσωπογραφικοῦ λεξικοῦ τοῦ κυπριακοῦ πολιτισμοῦ τῆς περιόδου, μὲ ἀφετηρία πάντοτε τὸ παρὸν ἐγχείρημα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ σ. ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴ τῶν ἐρευνητῶν στὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀντλησις βιβλιογραφικῶν στοιχείων μόνον ἀπὸ τὴ δίτομο γραμματολογία τοῦ Λοῦζου Φιλίππου, *Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας (1571-1878)* καί τὴ γνωστὴ Κυπριακὴ βιβλιογραφία τοῦ γιατροῦ Νεοκλῆ Γ. Κυριαζῆ ὀδηγεῖ συχνὰ σὲ ἐλλειπτεῖς ἢ ἀνακριβεῖς πληροφορίες. Ὁ ἴδιος κατέβαλε κάθε δυνατὴ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀποκατάστασις τῆς ἐργογραφίας τῶν Κυπρίων λογίων, ὥστε νὰ θεμελιωθεῖ μιὰ νέα βιβλιογραφικὴ ὑποδομὴ

για τη μελέτη της διανοητικής ιστορίας της Κύπρου. Έδω ό σ. δηλώνει ότι όσάκις ό έλεγχος τόν όποιο έπιχείρησε δέν απέδωκε ίκανοποιητικά άποτελέσματα, τότε προτίμησε νά παραλείψει τή σχετική πληροφορία παρά νά διακινδυνεύσει τήν άναπαραγωγή άνακριβειών.

Όρθά έπισημαίνεται ότι ναι μέν ή μελέτη της κυπριακής λογοισύνης έντάσσεται σ' ένα πρώτο επίπεδο στην παράδοση τών τοπικών ιστορικών μελετών, πού άποτελούν έναν άπό τούς βασικούς κορμούς κάθε ιστοριογραφικής παράδοσης πού άπαιτεί κάποια ιδιαίτερη μεθοδολογική προσέγγιση, ώστόσο τίθεται τό ζήτημα της διαπλοκής της έντοπιότητας και της ιστοριογραφίας αυτής ως πρós τό ποίων γενικότερων ζητημάτων τά τοπικά φαινόμενα άποτελούν συγκεκριμένες έκφάνσεις. Ειδικότερα ή μελέτη της κυπριακής λογοισύνης θέτει ζητήματα σχετικά μέ τό «συσχετισμό ταυτότητας και διασποράς, ως πρós τή διάπλωση του προσδιορισμού τών πνευματικών παραδόσεων σέ συγκεκριμένα ιστορικά και πολιτιστικά πλαίσια». Έπομένως «οί διαστάσεις πού προσλαμβάνει τό συγκεκριμένο άντικείμενο και οί δυνατότητες έρμηνευτικών άναγωγών... καθιστούν τή μελέτη αυτή... γόνιμο πεδίο έρευνας». Και ό σ. κατακλείει τόν Πρόλογο του μέ τήν έκφραση της έλπίδας ότι ή συναγωγή τών πληροφοριών, πού έχουν κωδικοποιηθεί μέ μεγάλο μόχθο, θά προκαλέσουν δυό ειδών συμβολές στο θέμα: έκδόσεις πηγών, πού θά εμπλουτίσουν τίς γνώσεις μας για κείμενα, και μαρτυρίες της κυπριακής λογοισύνης και δεύτερο μονογραφίες πού θά άποκαταστήσουν μέ άκρίβεια τήν εικόνα τών έπί μέρους λογίων και ομάδων λογίων. Σ' αυτό άκριβώς άποβλέπει ή συναγωγή τών πληροφοριών και της βιβλιογραφίας στα έπί μέρους λήμματα της προσωπογραφίας.

Στό πεντασέλιδο κείμενο πού τιτλοφορείται 'Εύχαριστίες' δέν γίνεται μόνο άναγνώριση της όφειλής του σ. σέ πολλούς έπιστήμονες και ιδρύματα πού τόν συνέδραμαν στην προσπάθειά του αλλά ούσιαστικά καταγράφεται ή ένδιαφέρουσα πορεία της έρευνας, ή όποία μπορεί άπό πολλές άπόψεις νά άποβεί για τούς νεώτερους έρευνητές παράδειγμα πρós μίμηση.

Στήν Εισαγωγή διευκρινίζεται ότι ό όρος «λογοισύνη» χρησιμοποιείται μέ διττή έννοια. Για νά δηλώσει πρώτα «τό συλλογικό σώμα τών λογίων πού γεννήθηκαν στην Κύπρο ή στην κυπριακή διασπορά», μέ κριτήριο τή συγγραφική δραστηριότητα ή κάθε μορφή ένασχόλησης μέ τή συγγραφή, άπό τήν ύψηλή ένασχόληση μέ πρωτότυπη συγγραφική δημιουργία έως τήν άπλή άντιγραφική δραστηριότητα έπί τή βάση της όποίας οί γραφείς αυτοί έντάσσονται στο φάσμα της διανοητικής ζωής της έποχής. Έτσι παραλείπονται άπό τό σώμα της λογοισύνης Κύπριοι φορείς εκπαιδευτικής δραστηριότητας, ιεράρχες ή αξιωματικοί του δημόσιου βίου, έστω και άν τά λειτουργήματα αυτά προϋποθέτουν παιδεία

και μάλιστα συχνά ύψηλης στάθμης. Όλους αυτούς ό σ. τους χαρακτηρίζει «άφανεϊς μάρτυρες» με τους όποιους άδυνατούμε να συνδιαλεχθούμε. Η δεύτερη έννοιολογική σημασία του όρου λογιοςύνη είναι άφηρημένη και δηλώνει τó σύνολο των κεκτημένων τής παιδείας, τής πνευματικής δημιουργίας και καλλιέργειας που εκφράζονται στις γραπτές πηγές του κόσμου των λογίων. Στο επίπεδο αυτό ό όρος λογιοςύνη κατά τó σ. «σημαίνει τó φάσμα και τή διακύμανση των ιδεών, τους προβληματισμούς για τήν πορεία και τις τύχες του κοινωνικού σώματος και έμπεριέχει τόν διάλογο μεταξύ των γενεών που συγκροτεί τήν παράδοση του πολιτισμού μιās ανθρώπινης κοινότητας». Αυτό πάλι σημαίνει ότι «ή λογική τής προσωπογραφικής προσέγγισης δέν άφίσταται ουσιαστικά από τήν έρμηνευτική ιστορία των ιδεών», αλλά τής προσδίδει συγκεκριμένη έρευνητική ύπόσταση.

Ός προς τó επίθετο 'Κυπριακή' που προτάσσεται του όρου 'λογιοςύνη' έξηγεϊται ότι, εκτός από τους λογίους οί όποιοι έδρασαν στον νησιωτικό γεωγραφικό χώρο τής Κύπρου, συμπεριλαμβάνονται και Κύπριοι που έδρασαν πνευματικά στη διασπορά, οί όποιοι σε ευνοϊκώτερες συνθήκες ανέπτυξαν τήν παιδεία τής όποιας υπήρξαν φορείς και κληρονόμοι, χωρίς όμως να άποκοπούν από τις παράδόσεις τής γενέτειράς τους. Σχετικά με τó κριτήριο τής κυπριακής ταυτότητας τής λογιοςύνης διευκρινίζεται ότι σ' αυτό έμπίπτουν και εκπρόσωποι τής πνευματικής ζωής και δημιουργίας που δέν ήταν γηγενείς Κύπριοι, συνέβαλαν όμως με τó έργο τους στη διαμόρφωση του περιεχομένου τής κυπριακής λογιοςύνης. Του τελευταίου αυτού κριτηρίου γίνεται χρήση με άκρα οικονομία για να μήν άλλοιωθει ή ποσοτική παράμετρος τής προσωπογραφίας.

Για τή χρονολογική ανάπτυξη τής προσωπογραφίας προτιμήθηκαν οί χρονολογίες 1571 (συμπλήρωση τής κατάκτησης τής Κύπρου από τους Τούρκους) και 1878 (τό έτος παραχώρησης από τήν Ύψηλή Πύλη τής Κύπρου στη Βρετανία) και όχι ό συμβατικός όρος «τουρκοκρατία» ή ό περιγραφικότερος «όθωμανική περίοδος», γιατί κατά τήν περίοδο αυτή κατά τήν όποία διακόπηκε άπότομα και βίαια ό πολιτισμός τής Αναγέννησης που ως ένα σημείο αναπτύχθηκε στο νησί κατά τή Βενετοκρατία, ιδιαίτερα κατά τόν 16ο αϊ., λόγω τής καθοριστικής συμμετοχής τής διασποράς οί εκφάνσεις τής κυπριακής λογιοςύνης δέν μπορούν να προσδιοριστούν από τόν συμβατικό όρο «τουρκοκρατία».

Στή συνέχεια ό σ. άποσαφηνίζει τις μεθοδολογικές του αντιλήψεις τονίζοντας ότι παρά τις προσπάθειές του, πολλοί Κύπριοι λόγιοι παραμένουν στις παρυφές τής ιστορικής εικόνας ή αν καταλαμβάνουν έστω και περιστασιακά τó προσκήνιο τής ιστορίας ή εικόνα τους δέν είναι άπόλυτα καθαρή. Όσο όμως ισχύη και εύαριθμη και αν είναι ή κυπριακή λογιοςύνη, άποτελεί κρίσιμο παράγοντα τής ιστορίας του τόπου επειδή εκφράζει τó περιεχόμενο τής συλλογικής συνείδη-

σης τῆς νησιωτικῆς κοινωνίας τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. “Τελικὸ ζητούμενο τῆς παρούσας ἔρευνας εἶναι ἡ σύνδεση τῆς ἱστορίας τοῦ πνευματικοῦ βίου ὡς συνολικῆς εἰκόνας τῶν διανοητικῶν προσανατολισμῶν” καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸ, σύμφωνα μὲ τὸ σ. νὰ πραγματοποιηθεῖ, ἂν δὲν ἐκδοθεῖ ὁ μεγάλος ὄγκος πηγῶν τῆς κυπριακῆς γραμματείας, χωρὶς τὴ μελέτη τῶν ὁποίων εἶναι ἀδύνατη ἡ ἐπαρκῆς γνωριμία μὲ τὸν κόσμον τῶν Κυπρίων λογίων. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ στὴν παρούσα ἐργασία προτιμήθηκε ἡ προσωπογραφικὴ κυρίως μέθοδος, στὰ πλαίσια μιᾶς “ἐθνικῆς ἀπογραφῆς”. Ἡ καθιερωμένη προσωπογραφία ἀποτελεῖται ἀπὸ βιογραφικὸ σημεῖωμα, λεπτομερῆ ἐργογραφία καὶ βασικὴ βιβλιογραφία κάθε λογίου.

Ὡς περαιτέρω ἐρμηνευτικὲς δοκιμὲς ὁ σ. βλέπει τὴν ἐστίαση τῆς μελέτης τῶν ἰδεῶν σὲ τρία ἰδίως ζητήματα : α) τὴ βιοματικὴ ἐμπειρία τῶν συγγραφέων β) τίς προθέσεις τῶν κειμένων τους καὶ γ) τὸ πολιτισμικὸ καὶ ἐπικοινωνιακὸ πλαίσιό τους ὥστε νὰ γίνει κατανοητὴ ἡ γλώσσα καὶ τὸ λεξιλόγιό τους. Αὐτὰ μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι ἡ μεθοδολογικὴ αὐτὴ προσέγγιση τῆς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν θὰ μπορέσει νὰ φωτίσει τοὺς προβληματισμοὺς σχετικὰ μὲ τὴν ταυτότητα καὶ τὰ ἱστορικὰ πεπωμένα τῆς κυπριακῆς κοινωνίας. Ἡ προοπτικὴ αὐτὴ συνεπάγεται στροφή ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν σχολείων πρὸς τὴν ἱστορία τῆς λογιολογίας καὶ τῶν ἰδεῶν της.

Στὴν Εἰσαγωγὴ ὁ σ. ἀποτίει φόρο τιμῆς στοὺς προδρόμους τῆς ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στὴν Κύπρο. Στὸν σκαπανέα ἐρευνητὴ Λοῖζο Φιλίππου (1895-1950) γιὰ τὸ ἔργο του *Τὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας (1571-1878)* τ. Α'-Β', Λευκωσία 1930, ὁ ὁποῖος προσπάθησε σ' αὐτὸ νὰ πραγματοποιηθεῖ τὸ ζήτημα τῆς κυπριακῆς λογιολογίας ὡς τμῆμα τῆς εὐρύτερης φιλολογικῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τὴν Ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν. Στὴ φιλολογικὴ κριτικὴ τοῦ “ὄξυδερκέστατου” Ἰω. Συκουτρῆ ὁ ὁποῖος μὲ τὴν *Ἐκθεσὶν τῆς Κριτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Α' Φιλολογικοῦ Διαγωνισμοῦ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου*, Λευκωσία 1924, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ὡς ὁ καταστατικὸς χάρτης τῆς μελέτης τοῦ θέματος, γιὰτὶ ὅπως σημειώνει ὁ σ. “τὰ αἰτήματα τῆς ἔρευνας ποὺ ἀναδύονται ἀπὸ τὴ συμβολὴ τοῦ Συκουτρῆ μετατοπίζουν τὸ θέμα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς ἀπλῆς ἱστοριοδιφίας σὲ ἐκεῖνο τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης”. Ὡς τρίτος πρόδρομος ἀναφέρεται ὁ καθηγ. Ζαχ. Ν. Τσιρπανλῆς ὁ ὁποῖος στὸ ἔργο του *Τὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τῆς Ρώμης καὶ οἱ μαθητές του 1576-1700*, Θεσσαλονίκη 1980 “ἀποκατέστησε μὲ ἀκρίβεια καὶ κριτικὴ μέθοδο” τίς βιογραφίες 51 Κυπρίων λογίων. Ἀπὸ τίς πολλὰς ἐπὶ μέρους συμβολὰς ἀξίες μνείας εἶναι οἱ ἔρευνες τοῦ Γάλλου ἱστοριοδίφου Η. W. Rudt de Collenberg.

Ἡ ἀξιολογὴ Εἰσαγωγὴ συνεχίζεται μὲ τὴν ὑπόδειξη ὅτι ἡ μέχρι τοῦδε ἔρευνα τοῦ θέματος ὑπῆρξε ἑτεροθαρῆς. Ἐνῶ δηλαδὴ κατέγραφε τοὺς λογίους τῆς

Δύσεως, απουσίαζε ή Μεσανατολική διάσταση της κυπριακής λογοισύνης. Έν συνεχεία γίνεται λόγος για μιὰ μεγάλη κατηγορία λογίων γνωστών μόνο από τὸν τόπο καταγωγῆς των ὡς Κυπρίων καὶ για μιὰ κατηγορία “φαντασμάτων”, λογίων δηλαδή πὸ ἐσφαλμένα θεωρήθηκαν Κύπριοι καὶ θὰ πρέπει νὰ ἀφαιρεθοῦν ἀπὸ τὴν κυπριακὴ προσωπογραφία μαζί με τὴν κατηγορία θρυλουμένων ἢ γνωστών ἀπὸ ἔμμεσες μαρτυρίες ἔργων πὸ ἐσφαλμένα ἀποδίδονται σὲ Κυπρίου λογίους. Ένας τομέας στὸν ὁποῖο ἀπομένουν νὰ γίνουν πολλὰ ἀκόμη εἶναι ἡ ταύτιση προσώπων καὶ ἡ πατρότητα ἔργων πὸ παραδίδει ἢ χειρόγραφη παράδοση. Ἀνάμεσα στὰ οὐσιώδη αἰτήματα τῆς μελέτης ὁ σ. θεωρεῖ ὅτι ἡ κυπριακὴ λογοισύνη πρέπει νὰ ἐξεταστῆ μέσα στὰ ποικίλα πολιτιστικὰ περιβάλλοντα ὅπου δημιουργήθηκε σὲ Δύση καὶ Ἀνατολή ὡστε νὰ ἀποσυνδεθεῖ ἀπὸ τὸν ἀποκλειστικὸ περιορισμὸ τῆς στὸ πλαίσιο τῆς τοπικῆς ἱστορίας.

Για τὴν εὐκρινέστερη κατανόηση τῆς πνευματικῆς παρουσίας τῶν Κυπρίων λογίων στοὺς τρεῖς αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας, τὸ διάστημα αὐτὸ χωρίζεται σὲ ἕξι περιόδους : α) Τὴ “χαμένη Ἀναγέννηση” πὸ θεωρεῖται ὑπόβαθρο ὅλης τῆς κυπριακῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς περιόδου με τὰ ἔξοχα ἐπιτεύγματα τοῦ 16ου αἰ., ἡ ὁποία ὡστόσο διακόπηκε βίαια ἀπὸ τὴν τουρκικὴν κατάκτηση. β) Τὴν “Πνευματικὴ Ζωὴ στὴ διασπορά” πὸ καλύπτει τὸ τελευταῖο τρίτο τοῦ 16ου αἰ. καὶ ὀλόκληρο τὸν 17ο με τὴν ἐμφάνιση στὴ Δύση μεγάλων Κυπρίων λογίων ὅπως ὁ Στέφανος Λουζινιανός, ὁ Ἰάσων Δενόρες, ὁ Ἑρρίκος-Κατερίνος Δάβιλας κ.ἄ. Οἱ λόγοι αὐτοὶ ἤλθαν στὴ Δύση σὲ ἐπαφὴ με κύκλους οὐμανιστῶν λογίων καὶ στὸ ἔργο τους ἐπιχειροῦν νὰ συνδέσουν τὸν χαμένο παράδεισο τοῦ νησιοῦ τους με τὸ προχριστιανικὸ του παρελθόν καὶ πιὸ συγκεκριμένα με τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα. γ) Τοὺς ἐπιγόνους τῆς διασπορᾶς, τοὺς ἀπογόνους δηλαδή τῶν κυπριακῶν οἰκογενειῶν πὸ ἐγκατέλειψαν τὴν Κύπρο μετὰ τὸ 1571, πὸ εἶχαν ἐπίγνωση τῆς κυπριακῆς καταγωγῆς τους καὶ με τὸν ἀσίγαστο πόθο τῆς παιδείας πὸ τοὺς διακατεῖχε σπούδαζαν ἀρχικὰ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδουας καὶ ἀργότερα στὸ Κωττουανὸ Κολλέγιο (1653) τῆς ἴδιας πόλης, ἀπὸ τὸ 1661 στὸ Φλαγγινιανὸ Φροντιστήριο τῆς Βενετίας καὶ προπαντὸς στὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου στὴ Ρώμη (1576), ὅπου ἕως τὸ 1700 φοίτησαν συνολικὰ 51 Κύπριοι. Σημαντικότερος ἀπὸ τοὺς φοιτητὲς αὐτοὺς θεωρεῖται ὁ πολυγραφότατος Νεόφυτος Ροδινός, μερικὰ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ ὁποῖου σὲ λαϊκότερη γλῶσσα εἶναι ἀξιόλογα δείγματα ἀφηγηματικῆς πεζογραφίας συμβάλλοντες στὴ διάπλαση τοῦ νεοελληνικοῦ πεζοῦ λόγου. δ) Ὅσους μετέχουν τῆς Κοινωνίας καὶ παιδείας κατὰ τὸν 18ο αἰ. πὸ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν κεντρομὸλο τάση τῶν πνευματικῶν ἐκδηλώσεων πρὸς τὴν Κύπρο, ὅπου στὸ μεταξύ εἶχε ἀνασυγκροτηθεῖ ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου, ἡ ὁποία ἀποβαίνει ἡ κίβωτος τῆς παιδείας

της νήσου. Ως χαρακτηριστικότερος εκφραστής της ένσωμάτωσης της Κύπρου στην παιδεία της Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς θεωρεῖται ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κυπριανός, φορέας τοῦ Διαφωτισμοῦ, πού με τὸ ἱστορικό του ἔργο ἔγινε ὁ συντελεστής τῆς διάπλασης τῆς αὐτοσυνειδησίας τῆς κυπριακῆς κοινωνίας ὡς τμήματος τῆς κοινότητας τοῦ Ὁρθοδόξου γένους τῆς ἐλληνικῆς Ἀνατολῆς. ε) Στὸ περιθώριο τοῦ Διαφωτισμοῦ εἶναι ἡ περίοδος πού ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κυπριανός ἀναδεικνύεται συνεχιστὴς μιᾶς παλαιότερης παράδοσης τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας διατυπώνοντας τὸ σκεπτικό γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς Λευκωσίας, τὸ μετέπειτα Παγκύπριο Γυμνάσιο, τὸ 1812 ὡς ἑξῆς:

... ἐννοήσαντες ὅτι ἡ ἡμετέρα πολιτεία τῆς καθ' ἡμᾶς νήσου Κύπρου πάσχει μέγαν αὐχμὸν παιδείας καὶ ἔλλειψιν ἐλληνικῶν μαθημάτων, τὰ ὅποια εἶναι τὸ μόνον μέσον ὅπου στολιζοῦσι τὸν ἀνθρώπινον νοῦν, καὶ ὅπου ἀποκατασταίνοῦσι τὸν ἀνθρώπον ἄξιον τῶ ὄντι ἀνθρώπων... ἀποφασίσαμεν... νὰ συστήσωμεν μίαν ἐλληνικὴν σχολὴν ἐπάνω εἰς τὴν πατρίδα διὰ νὰ ὠφελήσωμεν καὶ ἡμεῖς ὅπως οὖν τοὺς συμπατριώτας ἡμῶν κλπ.

Ὡστόσο, παρὰ τὴν ἴδρυση καὶ τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου Λεμεσοῦ, τὰ φαινόμενα τῆς διανοητικῆς ἀλλαγῆς παραμένουν ἀκόμη περιθωριακὰ καὶ ἐν πολλοῖς ξένα πρὸς τὸ κύριο σῶμα τῆς κυπριακῆς κοινωνίας. στ) Στὴν ἕκτη περίοδο “Ἡ Κύπρος μετὰ τῶν ἐθνικῶν κέντρων” γίνεται ἀναφορὰ στὴν τραγωδία τοῦ 1821 ἡ ὁποία ἀνέστειλε καὶ τὴ διστακτικὴ πρόσληψη τῶν ιδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἡ πνευματικὴ ζωὴ διατηρεῖ τὰ πρόδηλα γνωρίσματα τῶν προηγούμενων περιόδων καὶ κυρίως τὴν πρωταρχικὴ ἀκόμη σημασία τῆς διασποράς, ὡστόσο ἡ ἀνάδυση τοῦ ἐλεύθερου ἐλληνικοῦ κράτους προσλαμβάνει ἀπέναντι στοὺς ἀλύτρωτους ἐλληνικοὺς πληθυσμοὺς τὸ ρόλο τοῦ πόλου ἐθνικῆς ἀναφοράς. Ὁ ρόλος αὐτὸς τοῦ ἐθνικοῦ κέντρου στὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου κατὰ τὸν 19ο αἰ. ὑπῆρξε διφυῆς: μετὸ πανεπιστήμιο ἀφενὸς καὶ τὰ ἄλλα ἰδρύματα γίνονται πόλος ἑλξέως, ἀπορροφώντας τὰ δυναμικότερα στοιχεῖα τῆς περιφέρειας, παράδειγμα ἡ περίπτωση τοῦ Νικολάου Σαριπόλου ὁ ὁποῖος ἀναδεικνύεται σὲ κορυφαῖο παράγοντα τῆς πνευματικῆς, πολιτικῆς καὶ ἀκαδημαϊκῆς ζωῆς τοῦ ἐθνικοῦ κέντρου. Ἀφετέρου τὸ ἐθνικὸ κέντρο ὑπαγορεύει τὶς νέες ἐπιστημονικὲς καὶ ἰδεολογικὲς προτεραιότητες τῆς περιφέρειας. Ὑποδειγματικὸ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ ὑπῆρξε τὸ ἐκπαιδευτικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ ἔργο τοῦ ἐλλαδίτη Ἀθανασίου Σακελλαρίου, τὸ ὁποῖο ἔδωσε τὶς βάσεις τῆς κυπριολογικῆς ἐπιστήμης με ἀνυπολόγιστη σημασία γιὰ τὴν αὐτογνωσία τῆς κυπριακῆς κοινωνίας. Παράλληλα ὡστόσο οἱ σχέσεις τῆς Κύπρου μετὰ τὰ ἄλλα μεγάλα κέντρα τῆς Ὁρθόδοξίας στὴν Ἀνατολὴ δὲν ἀδυνατίζουν. Ἡ Κωνσταντινούπολι ἐξακολουθεῖ νὰ λειτουργεῖ ὡς κοιτίδα τῶν παραδόσεων τοῦ γένους καὶ ἡ Μεγάλὴ του Γένους Σχολὴ παραμένει

τὸ ἐκπαιδευτικὸ παλλάδιο γιὰ τοὺς Κυπρίους οἱ ὅποιοι συνεργάζονται μάλιστα καὶ μὲ τὸν Ἑλληνικὸ Φιλολογικὸ Σύλλογο. Σταθερὸς ἐπίσης πόλος ἑλξης γιὰ τὴν κυπριακὴ λογιосύνη παραμένει καὶ ἡ Ἱερουσαλήμ μὲ τὴν πατριαρχικὴ Σχολὴ τοῦ Σταυροῦ. Ἡ κυπριακὴ λογιосύνη τῶν Ἱεροσολύμων ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸν Νεόφυτο Ἀγιοταφίτη, ἕναν ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους Κυπρίους συγγραφεῖς. Κοντὰ στὰ παραπάνω δυὸ ἀκόμη πνευματικὰ κέντρα τοῦ ἑλληνισμοῦ γίνονται σημεῖα ἀναφορᾶς τῆς κυπριακῆς διασπορᾶς: ἡ Σμύρνη καὶ ἡ Ἀλεξάνδρεια. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι ὁ Ἐπαμεινώνδας Φραγκούδης ὁ ὅποιος διαμένει, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κύπρο, στὴν Κέρκυρα, τὴν Κωνσταντινούπολη, τὸ Βουκουρέστι καὶ δημοσιεύει στὴν Ἀθήνα, τὴν Τεργέστη καὶ τὴ Σμύρνη.

Τὸ δεῦτερο κύριο μέρος τοῦ ἔργου ἀποτελεῖ ἡ προσωπογραφία τῆς Κυπριακῆς Λογιосύνης σὲ 161 λήμματα. Σὲ κάθε λήμμα, ὅπως ἀνεφέρθη, ὑπάρχει βιογραφικὸ σημεῖωμα, ἐργογραφία καὶ συναγωγή τῆς βασικῆς βιβλιογραφίας. Στὸ βιογραφικὸ σημεῖωμα ἐνσωματώνονται οἱ γραπτὲς πληροφορίες πού ὑπάρχουν γιὰ κάθε βιογραφούμενο καὶ παραλείπονται ὅσες πληροφορίες δὲν μπορούσαν νὰ διασταυρωθοῦν. Στὴν ἐργογραφία ἀναγράφονται τὰ ἔργα τοῦ κάθε συγγραφέα πού ἔφτασαν σὲ ἐντυπὴ μορφή, ἐνῶ στὴ βιβλιογραφία περιλαμβάνονται ἀφενὸς οἱ βιβλιογραφικὲς συναγωγὲς καὶ οἱ κατάλογοι χειρογράφων, δηλαδὴ τὰ πρωτογενῆ στοιχεῖα, καὶ ἀφετέρου ὑπὸ τὸν τίτλο Πηγὲς καὶ Μελέτες δημοσιεύονται οἱ πηγὲς πού ἀναφέρονται στὸν βιογραφούμενο καὶ οἱ θεμελιώδεις ἐπιστημονικὲς συμβολὲς στὸ θέμα.

Προτάσσεται μιὰ Ἐπιλογὴ Βιβλιογραφίας καὶ ἀνάλυση βραχυγραφιῶν πού ἀκολουθοῦνται σὲ ἕκταση 200 περίπου σελίδων ἀπὸ τὸ κύριο μέρος τοῦ ἔργου, δηλαδὴ τὴν προσωπογραφία τῆς Κυπριακῆς Λογιосύνης (1571-1878), ὑπόδειγμα ἐπιστημοσύνης καὶ ἀκρίβειας. Ἀκολουθοῦν Ἰτόμνημα στὶς Εἰκόνες τῆς ἔκδοσης, περίληψη τοῦ ἔργου στὴν Ἀγγλική, τὰ Εὐρετήρια πρῶτα τῶν χειρογράφων καὶ ἀκολούθως τὸ Γενικὸ Εὐρετήριο. Τὸ ἄριστο περιεχόμενο τῆς ἐργασίας τοῦ σ. συναγωνίζεται ἡ ἀριότητα ἐκτύπωση.

Ὁ καθηγητὴς κ. Κιτρομηλίδης εἶναι ἄξιος συγχαρητηρίων γιὰτὶ κατόρθωσε σὲ 314 σελίδες μικροῦ 4ου σχήματος νὰ μᾶς δώσει ἕνα ἀνεκτίμητο πραγματικὰ πλοῦτο ἠλεγμένων πληροφοριῶν γιὰ ἕνα κατεξοχὴν ἐθνικὸ θέμα. Τὸν εὐχαριστοῦμε γιὰτὶ κοντὰ στὶς ἄλλες ὑποχρεώσεις του ἀφιέρωσε δέκα ὀλόκληρα χρόνια γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ ἀριστουργήματος αὐτοῦ στὸ εἶδος του, τὸ περιεχόμενο τοῦ ὁποῖου προσπάθησα νὰ σᾶς παρουσιάσω. Ὅπωςδὴποτε ἡ προσωπικὴ γνωριμία τῶν μελετητῶν μὲ τὸ βιβλίον θὰ καταδείξει καὶ ἄλλες ἐπιστημονικὲς ἀρετὲς τις ὁποῖες ἐγὼ συνοπτικὰ ὑπαινίχτηκα.